

BOŞANMA SÜRECİNİN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ PSİKO-SOSYAL ETKİLERİ*

Ali Baz Bilici**

Özet

Anne baba ve çocuklardan oluşan aile yapısı, boşanma sürecinde yaşanan aile içi çatışmalardan olumsuz etkilenmektedir. Boşanmanın sebepleri olarak eşlerin birbirini aldatması, alkol tüketimi ve ben-merkezci modern yaşam, öncelikle eşler arasında hayatın olağan akışını bozmakta ve nihayetinde aile bütünlüğünü parçalamaktadır. Ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre boşanma, dini hayatın zayıflığından kaynaklanmakta ve hoş görülmemektedir. Boşanma sürecinde yaşanan olumsuzluklar, öncelikle eşler arasında kalıcı etkiler oluşturarak onların hayat düzenini ve psikolojik yapılarını bozmaktadır.

Boşanma sürecinden en çok etkilenen çocuklardır. Her yönüyle çocukların en güvenli sığınağı olan ailenin parçalanması, çocukları derinden sarsmakta, bağlanma ve güven duygularını zedelemektedir. Kendini güvende hissedemeyen ve kaygı düzeyi yükselen bir çocuğun psiko-sosyal hayatı, başarısızlığa mahkûm gibi görünmektedir. Bu süreçte özellikle çocuklar için manevi bir atmosfer oluşturulması, anne babanın ve akrabaların çocuklara yardımcı olması, onların psiko-sosyal hayatlarını nispeten düzeltebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Psikoloji, Boşanma, Kaygı, Güven.

The Psycho-social effects of a divorce process on children

Abstract

The family structure consisting of parents and children is adversely affected by the in-family conflicts during a divorce process. As the reasons of a divorce, infidelity, alcohol consumption and ego-centric modern life primarily

---

* Bu Makale, ulusal "21. Yüzyılda Aile" sempozyumunda (14-16 Kasım 2014 - İzmir) sunulan "Sebepler ve Sonuçlar Çerçevesinde Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Psikolojik Etkileri" adlı tebliğin geliştirilmesiyle üretilmiştir.

** Dr., Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni, MEB İzmir Karabağlar Fevzi Çakmak Ortaokulu (alibazbilici@yahoo.com).

distort the normal course of life between couples and finally destroy the unity of a family. As understood in the verses from Koran and hadiths, divorce stems from the weakness of religious life and it is not welcomed. Adversities in the process of a divorce primarily cause long-lasting effects between the couples and damage their life and psychological orders.

Children are the ones affected most in the course of a divorce. The fall of a family, a haven for children, affects children deeply and damages their sense of belonging and trust. The psycho-social life of a child, who doesn't feel himself safe and whose anxiety-level increases, is doomed to fail. Creating a spiritual atmosphere for children in such a distressing process and the assistance of relatives can partially restore their psycho-social life.

Key Words: Child, Psychology, Divorce, Anxiety, Trust.

Giriş

Aile, bir kadın ve erkeğin nikâh yoluyla bir araya gelerek oluşturduğu toplumsal bir kurumdur. Aile olmaya karar vermiş bireyler bir araya gelirken ömür boyu bir birlikteliğe imza atmaktadırlar. Ancak her evlilik bir ömür boyu sürememekte, nikâh ile kurulmuş olan aile boşanma ile dağılabilmektedir.

Boşanmanın gerek dünya çapında gerekse ülkemizde geçmişe göre artış gösterdiği bilinen bir gerçektir. Boşanma bir kadın ve bir erkeğin ayrılması gibi görünürken, aslında geleceğin bireylerinin hayata hazırlandığı en önemli ortam olan ailenin de yıkımı anlamına gelmektedir.

Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızı, asrımızın en büyük toplumsal hastalığı olarak nitelendirebileceğimiz boşanmadan kaynaklı sorunlar karşısında nasıl korumamız gerektiği sorusu, hem devlet adamlarını hem bilim insanlarını hem de toplumun bilinçli bireylerini ilgilendiren en önemli sorudur. Bu sorunun cevabının araştırılması çalışmamızın amaçlarından birini oluşturmaktadır. "Her ne sebeple olursa olsun boşanma neticesinde sarsılan ve darbe alan çocuklara nasıl yardım edebiliriz ve acılarını nasıl azaltabiliriz?" sorusuna da çalışmamızda cevap aranmaktadır. Bu çerçevede boşanmanın, hayatı anlamlandırılmama sürecinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Dünya hayatını anlamlandıramayan eşlerin evliliği sürdürebilecek ortak değerlerde buluşamayıp günden güne egoist dünyalarına yol almaları, onları birbirinden uzaklaştırmaktadır. Birbirinden uzaklaşma manevi hayatın zayıflığını da hatırlatmaktadır. Çünkü manevi havayı teneffüs edemeyen bir anne babadan fedakârlık

yapmasını, merhametli ve şefkatli olmasını, kendilerine ve birbirlerine olduğu gibi çocuklarına da el uzatmalarını beklemek zayıf bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle maneviyat boşluğundan kaynaklandığı düşünülen boşanma sebepleri mevcut araştırmalar yanında, ayet ve hadisler ışığında da değerlendirilerek, bu sebeplerin oluşturduğu psikolojik ortamdan eşlerin ve çocukların nasıl etkilendikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Boşanma denilince pek çok problem akla gelmektedir. Olayın aktörleri oldukları için eşlerin derin bir sarsıntı yaşadığını belki ilk sıraya koyabiliriz. Fakat asıl sarsıntı bir toplumun geleceği olan çocuklarla ilgilidir. Boşanma, çocuklar üzerinde travmatik duygusal etkilere sahiptir. Boşanma neticesinde çocuklar psikolojik bir yıkım yaşarlar.¹ Çünkü aile parçalanmış, anne ve babadan birisi evden uzaklaşmış veya her ikisi çocuğu terk ederek onu ortada bırakmıştır. Bu durum çocukların psikolojilerini olumsuz etkilemektedir.

Toplumsal bir gerçeklik olan boşanma, en büyük etkisini çocuklar üzerinde gösterir. “Boşanma sürecinde yaşanan olumsuzluklar ve tartışmalar, çocukların güven duygusunu ne ölçüde sarsmakta ve zedelemektedir? Psikolojik ve fiziki açıdan etkilenen çocuğun kaygı durumu ne seviyededir? Boşanma neticesinde kaygı durumu her haline yansıyan çocukların, okul ve hayat başarıları ne ölçüde etkilenmektedir?” soruları araştırmanın kapsamını belirlemektedir.

Boşanmanın şu an dünyadaki ve ülkemizdeki durumunu ortaya koymamız çalışmamız açısından faydalı olacaktır. 20. yüzyılın ortalarında Birleşik Devletlerde ilk evliliklerin neredeyse %40-50’si (ikinci evliliklerin yaklaşık %65’i) boşanmayla bitmektedir. Bu boşanma oranı 1960’tan 1990’a kadar ikiye katlanmıştır.² 21. yüzyılda bu yüksek artış oranı hızını devam ettirmekte ve toplumu pek çok yönden etkilemektedir. Bu nedenle ilişkiler ve boşanma konusu odaklı, 1980’den bu günlere zihinsel sağlıkla

¹ Hamerman, S. and Ludwin, S., “Emotional Abuse and Neglect”, **Treatment of Child Abuse**, Ed. Robert M. Reece, The Johns Hopkins University P., Maryland, 2000. s. 207.

² Nevid, S. J., **Psychology: Concepts and Applications**, Third Edition, Houghton Mifflin Company, Boston, 2009. s. 385.

ilgili çalışmalar inanılmaz derecede bir artış göstermiştir.³ Araştırma şirketi US Census Bureau, 2010 yılında 22,9 milyon çocuğun boşanma nedeniyle annesiz veya babasız ya da anne babasız yaşadıklarını rapor etmiştir. Bu durum Batı dünyasında, büyük oranda çocukların ayrılmış ailelerde yetişmeye devam ettiğini göstermekte ve boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.⁴ Aile hayatındaki bu sarsıntıyı durdurabilme adına, anne babalara hitaben bazı kitaplar kapak sayfasına “Eğer aileni kaybettiysen, bu senin yok oluşundur” cümlesini yerleştirerek boşanmanın etkisine dikkatleri çekmektedir.⁵ Batı dünyasındaki bu çarpık aile yapısı, aile yapı türlerine boşanmış, hiç evlenmemiş, birlikte yaşayan, ayrılmış aile ve bütün aile gibi yeni kavramlar da katmıştır.⁶ Ülkemizde ise boşanma oranı, her geçen yıl artarak devam etmektedir. Boşanma oranının son on yıldır en yüksek olduğu bölge ege bölgesidir. Bu bölgede bulunan İzmir ili ise yıllardır Türkiye’de boşanma oranının en yüksek olduğu ildir. Konunun daha iyi anlaşılması için, son yedi yılın boşanma ile ilgili ülkemizdeki değişik verileri⁷ şu şekilde tablolaştırılabilir.

Yıllara Göre Kaba Boşanma Hızı

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye Ortalaması	1,34	1,40	1,58	1,62	1,62	1,64	1,65
İstanbul	1,62	1,64	1,91	1,91	1,93	1,95	1,93
Ege Bölgesi Ortalaması	1,89	2,06	2,26	2,33	2,29	2,30	2,25
İzmir	2,30	2,53	2,73	2,82	2,82	2,73	2,68
Batı Anadolu Bölgesi Ortalaması	1,68	1,78	2,00	2,03	2,03	2,11	2,08
Ankara	1,85	1,97	2,17	2,18	2,17	2,25	2,24

³ Harvey, H. John and Fine, A. Mark, **Children of Divorce Stories of Loss and Growth**, Lawrance Erlbaum Associates Inc., New Jersey, 2008. s. 3-4.

⁴ Snyder, J., “Loss: Divorce, Seperation and Bereavement”, **Clinical Child Psychiatry**, Ed. M. W. Klykylo and J. Kay, Third Edition, Wiley- Blackwell, West Sussex, 2012. s. 495.

⁵ Root, A., **The Children of Divorce**, Green Press, USA, 2010.

⁶ Spain, B. K., **Family Diversty: A Quantitative Study of The Impact of Divorce and Family Structure on The Academic Performance of Collage Student**, Pro Quest, Umi Dissertations Publishing, Ann Arbor, 2008. s. 5.

⁷ <http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT-ID=11&Kitap-ID=18> (20.10.2014).

Yıllara Göre Boşanma Sayısı

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye Geneli	94 219	99 663	114 162	118 568	120 117	123 325	125 305
İzmir	8 563	9 531	10 475	10 986	11 149	10 868	10 789

Arkadaşlık, akrabalık, ilişkiler ve evlilik hepsi mutluluğun önemli kaynaklarıdır. Çünkü aile, yaşamın en iyi öğrenildiği, pozitif ilişkilerin kavramsallaşmasında kullanışlı bir sistemdir. Boşanma ise sorunlardan kurtulma olarak algılansa da genelde asıl sorunların başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁸ Bunun neticesinde de sistem bozularak aileye zarar vermektedir. O halde aile bütünlüğü, çocuğun kişilik gelişiminin en vazgeçilmez unsuru olarak görünmektedir. Çocuğun geleceğini ilgilendiren eğitimin unsurları da birbirlerini tamamlayarak bir bütün oluştururlar. Bu bütünün herhangi bir parçası ihmal edildiği zaman eğitimden beklenen fayda sağlanamayacağından⁹ ailede bir bütünlük oluşturulmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Ailenin iki temel unsuru anne ve babadır. Doğal olarak çocuğun eğitimi ve şekillenmesinde anne baba en etkili konumda bulunmaktadır. Çocukluk döneminde anne babası ayrılan bir çocuğun dini gelişimi de psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedir. Çünkü çocukların gelişim döneminde duygusal ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların en önemlileri, sevgi ve kabul edilme, desteklenme-onaylanma ve dini inançları ailede tecrübe etme şeklinde sıralanabilir.¹⁰ Özellikle ilk çocukluk dönemi üzerinde bu ihtiyaçlardan dolayı ısrarla durulmalıdır, çünkü ilk ve en temel öğrenmelerin en etkili şekli bu dönemde gerçekleşmektedir. Din de dâhil olmak üzere ailede öğrenilen her şey, çocuğun gelecek hayatının temellerini oluşturmaktadır. Bu dönemde çocuk ağırlıklı olarak duygusal davranışların

⁸ Carr, A., **Positive Psychology, The Science of Happiness and Human Strengths**, Routledge, New York, 2011. s. 321.

⁹ Fersahoğlu, Y., **İslam Eğitime Giriş**, İkinci Baskı, Çamlıca Yay., İstanbul, 2011. s. 27.

¹⁰ Chapman, N. K., "What Children Need from Significant Adults", **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, Ed. Andrew D. Lester, The Westminster Press, Pennsylvania, 1987. s. 46-47.

büyük çoğunluğunu erken yaşlarda ailesi yanında öğrenir. Dini davranışlar da ağırlıklı olarak duygusal boyutlu olduğundan,¹¹ hayatın temellerinin atıldığı bir dönemde, anne baba arasındaki uyumsuzlukların çocuklarda nasıl bir uyum mekanizması geliştireceği şüphelidir. Çünkü çocuğun duygu dünyasının gelişiminde özellikle Allah ile olan duygusal gelişimine zarar vermemeye çalışmak, çocuğun gelecek hayatına olumlu katkılar sunar.¹² Bu çerçevede Gazali de, çocukluk yıllarının önemine işaret ederek bu dönemde yaşanan olayların çocuk üzerinde derin izler bırakacağını belirtir.¹³ Bundan dolayı Hz. Muhammed (sav)'in şu öğüdü konumuz açısından önemli görülmektedir: “Çocuklarınıza gereken ikramı ve terbiyelerini güzel yapın.”¹⁴

Aile dini bir özellik taşımaktadır ve din, aile psikolojisi ile derin bir ilişki içerisindedir. Bu nedenle aile psikolojisi ile din psikolojisi arasında yakın bir ilişki vardır. Dolayısıyla çocuğun zihninde oluşan kutsal ve manevi bir âlemin varlığı, onun yaşadığı aile hayatı tecrübeleri, hayata duyduğu güven ve inanç perspektifi içerisinde teşekkül etmesi¹⁵ boşanma eyleminin, çocuk üzerinde nasıl etkiler oluşturacağını göstergesidir. Çünkü gerçek bir eğitimci olması beklenen anne babanın görevi ayrılmak değil, çocuğuna hayatı öğretmek ve kişiliklerini kuvvetlendirecek¹⁶ psikolojik bir ortam sağlamaktır.

Anne baba arasındaki ilişkilerin mükemmelliği ölçüsünde çocuklarda oluşacak inanç değerleri, üstün çevre olarak adlandırabileceğimiz kutsal simgelerle bağlantılı olarak günlük yaşayışımızı algılama şekli oluşturur. İnsan eylemleri, her zaman tepkileri ve girişimleri içerir. Bundan dolayı bir çocuğun eylemlerinde en fazla görülebilecek tepki ve girişimler anne babasında gördükleridir. Bu tepki ve girişimler uzun süreçte çocuklarda bir inanç yapısı oluştururlar. İnanç, değer ve güç merkezlerine

¹¹ Tosun, C., *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001. s. 173.

¹² Yıldız, M., *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007. s. 228.

¹³ Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011. s. 280.

¹⁴ Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, C. 17, Akçağ Yayınevi, İstanbul, s. 488.

¹⁵ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1996. s. 258-259.

¹⁶ Berge, Andre, *Çocuktaki Kötü Huylar ve Düzeltilmesi*, Çev. Nazife Müren, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971. s. 155.

bireyi bağlamasında ve ortak güven ve bağlılık topluluklarına dâhil etmesinde, üstün çevreyi hayal etmenin şeklini ve içeriğini belirler.¹⁷ Bu nedenle ailenin bir bütünlük oluşturması çocuk için hayati bir öneme sahiptir.

Boşanma eyleminin sadece anne babaları değil çocukları da etkilediğini anlatması bakımından Hz. Peygamber (sav)'in, boşanmanın şakasının bile yapılmamasını istemesi¹⁸ önemlidir. Yüce Allah'ın en sevimsiz gördüğü veya en çok buğzettiği helalin boşanma olması¹⁹, boşanmanın dini açıdan da istenilmeyen bir davranış olduğunu göstermektedir. Ayrıca en iyi kadınların, küçüklüğünde çocuğuna en şefkatli davrananlar olduğu belirtilmektedir.²⁰ Bu Hadis'e günümüz çocuk psikolojisi açısından bakıldığında çocukların anne babalarından etkilenmeleri ve anne babaların çocuğun psikolojik halini korumaları teşvik edilmektedir.

Bütün bu açıklamalarla birlikte, boşamayı zaruri kılan sebepler vardır. Bu sebepler anne babayı olumsuz etkilediği gibi çocukları da olumsuz etkilemektedir. "Bir aileyi parçalayabilen bu sebepler nelerdir? Bu hususların anne babaya etkisi ne ölçüdedir? Boşanmanın çocuklar üzerindeki psiko-sosyal etkileri nedir?" gibi sorulara bu çalışma süresince cevap aranacaktır.

1. Boşanmanın Sebepleri

Evlenerek bir aile kuran bireylerin boşanma diye bir amacı yoktur. Ancak evlilikle birlikte yeni bir yaşam düzenine giren eşlerin bazılarının birbirleriyle anlaşamadıkları, tartıştıkları hatta kavga ettikleri görülmektedir. Evlilikte yaşanan bu tür olumsuzluklar giderek derinleşebilir ve sonunda boşanma gerçekleşebilir.

Boşanma üzerinde birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bunlar, toplumsal değişiklikler, ekonomik koşullar, etnik ve toplumsal özellikler ve eşler arası ilişkinin kalitesi olarak ifade edilebilir. Bütün bu sebepler birbirleriyle bağlantılıdır. Toplumsal değişiklikler, boşanmaya yönelik yasal, ahlaki ve sosyal kısıtlamaları azaltmıştır. Sosyo-kültürel değişiklik-

¹⁷ Fowler, J. W., *Stages of Faith*, A. Division of Harper Collins Publishers, New York, 1995. s. 24.

¹⁸ Muvatta, Nikah, 22.

¹⁹ Ebu Davud, Talak,3.

²⁰ Buhari, Nikah,12.

ler ‐aile‐ tanımlamalarını genişletmiş ve insanlar daha çok geleneksel olmayan aileleri kabul etmeye başlamıştır. Evliliğin işlevi dramatik bir şekilde değişmiştir. Günümüzde çiftler daha az çocuk sahibidir veya hiç çocuğa sahip değildir. Aile yaşamının odağı ‐aile kutsiyeti‐nden duyguların tatminine yönelmiştir. Eşlerin her ikisinin de dışarıda çalışması özellikle kadınlarda stresi arttırmaktadır. Bütün bunlarla birlikte etnik geçmiş, evlenme yaşı, sosyo-ekonomik durum, dindar olup olmama, çocukların olması ya da olmaması gibi demografik faktörler ve eşlerin ilişki düzeyleri çiftlerin boşanma riskini etkilemektedir. Örneğin, çocuk yaşta evlilik yapanlar ile geçmişte ailesinde boşanma veya istismar yaşayanların boşanma ihtimali daha yüksektir. Düşüncesizlik ve duygusal dengesizlik kötü iletişim becerileriyle birleştiğinde evliliğin kalitesini azaltmakta veya boşanmanın zeminini oluşturmaktadır. Bu tür boşanma ile ilgili risk faktörlerinin altında yatan ana sebep ise strestir.²¹

Bir başka değerlendirmede ise boşanmaların nedenleri; evlilik hayatının sorunlu olması, boşanma yasalarının gevşemesi ve kadınların artan ekonomik bağımsızlığı²² olarak ifade edilmiştir.

En büyük boşanma nedeni eşlerin birbirlerini aldatmasıdır. Araştırma şirketi Grant Thornton'ın İngiltere'de yaptığı bir alan çalışmasında, erkeklerde %75 oranıyla aldatma boşanmalarda baş aktördür. Özellikle Avrupa ülkelerindeki boşanma oranlarının yüksek olması²³, (Belçika %75, Estonya, %70, Çek Cumhuriyeti %67, İsveç %54,1, Almanya %52,1, Fransa %45,7, Hollanda %39,7, İspanya %20,1, Yunanistan %19,6, İtalya %15,4, İrlanda %12,9) aldatmanın ne kadar yaygın bir hastalık olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Avrupa ve ABD'de ‐yeni bir başlangıç‐ adıyla boşanma fuarları düzenlenerek boşanan eşlere yardımcı olunmaya çalışıldığı haberlere konu olmaktadır. Eurostat Avrupa İstatistik Kurumu'nun yayınladığı araştırmaya göre İzlanda'da dünyaya gelen çocukların %64'ü

²¹ Clarke – Steward, Alison and Brentino, Cornelia, **Divorce: Causes and Consequences**, Yale University Press, 2006. s.50.

²² Nevid, S. J., **Psychology: Concepts and Applications**, s. 386.

²³ www.secondtango.com/info.php?sel=view_sub&id_page=6&id_category=39&id_sub=11

evlilik dışı birliktelik sonucu doğmaktadır. Bu oran Fransa'da %55, İngiltere'de %47 ve Almanya'da %33 olarak tesbit edilmiştir.²⁴ Bu hayat tarzı da boşanmayı etkileyen hususların başında gelmektedir.

Dini hayatın zayıflığından kaynaklanan alkol tüketimi de boşanmalarda oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Boşanma ile alkol tüketimi arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırma, alkol tüketen kimselerin boşanmaya daha yatkın olduklarını göstermektedir. Boşanmış kimselerin çoğu, toplumda en yüksek alkol tüketimine sahip kimselerdendir. Alkol bağımlıları, toplumdaki diğer insanlar gibi evlenseler de, alkol tüketmeyenlere göre en az dört kat daha ayrılmaya veya boşanmaya eğilimlidirler. Sekiz ülkeyi içeren bir araştırmada, en çok alkol tüketen ülkelerin en yüksek boşanma oranlarına da sahip oldukları görülmüştür. Alkole olan düşkünlükle birlikte uyuşturucu ve eşin istismarı da boşanmaya neden olan etkenler arasındadır.²⁵

Ülkemiz dünya ölçeğinde boşanma oranı en az ülkelerden birisidir. Ancak ülkemizde boşanma oranı hiçbir zaman günümüzdeki kadar yüksek olmamıştır. Bu artışın nedenlerinden birisi, modernitenin evlilik bağlarını zayıflatmasıdır. Çünkü modernite, ben-merkezciliği ön plana çıkararak egoist bireylerin ve eşlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu egoist bireyler, her şeyden önce kendilerini seven, kutsallığın kendi çıkarlarında olduğunu düşünen, bencil zevklerinin peşinde koşan insanlar haline gelmiştir. Sabırsız, zorluklara katlanmak istemeyen insan modeli, evlilik sorumluluğunu bir yük gibi görmüş ve boşanmaların sayısı günden güne artmaya başlamıştır.²⁶

Çocukların mağduriyetine sebep olan boşanma fiilinin dini olmayan birçok sebebi vardır. Özellikle ahlaki düzeydeki aksaklıkların boşanmaya yol açtığı görülür. Manevi dünyadan uzak yaşayan bir aileye, dinin verebileceği çok şey vardır. Bu bağlamda dini temel, ahlaki sahaya din dışı hiçbir temelin sağlayamayacağı bir boyut getirir. Sevgiyle kabul edilip, akılla yögrülen, mutlak ve aşkın bir varlık olan Allah'ın otoritesini ön

²⁴ <http://www.usasabah.com/Guncel/2012/04/17/abd-ve-avrupada-bosanma-oranlari-hizla-artiyor>.

²⁵ Clarke - Steward, Alison and Brentino, Cornelia, **Divorce: Causes and Consequences**, s. 49.

²⁶ Tarhan, N., **Son Sığınak Aile**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010. s. 127.

plana çıkararak²⁷ bir ailede, şahsi otoriteleşmeler, bencillik ve haz duyguları yerini şefkat ve merhamet duygularına bırakarak, munis bir aile tablosu görülür.

Manevi dünyanın merkezi konumunda bulunan din, boşanma konusuna mesafeli bir yaklaşım tarzı ortaya koymuştur. Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları olduğunu²⁸ belirten İslam dininde, zorunluluk olmadan eşinden boşanmaya kalkan bir kadına cennet kokusunun haram olduğu²⁹ ifade edilerek boşanmanın belli başlı sebeplere dayanmasının gerekliliği hatırlatılmaktadır. *“Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hariç, kadınları evden dışarı çıkarmayın (yani boşamayın), Kendileri de çıksınlar. Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur”*³⁰ ayeti de boşanmaya meyletmenin sınırlarını göstermektedir. Fakat İslam dini boşanmanın kapısını Katolik Hıristiyanlar gibi tamamen kapatmamış bazı durumlarda boşanmaya müsaade etmiştir.

Ayet ve hadislerde boşanmanın mazur görüldüğü hususlar belirtilmiştir. Bunlar, kadının apaçık bir hayâsızlık yapması³¹ veya başka birisiyle ilişki içinde bulunması (aldatma)³², erkeğin eşini beslemekten aciz durumda olması³³, duygu uyumsuzluğu, nefret etme, aşırı çirkinlik ve kabul lenememe³⁴, şiddete sebep olan kavga³⁵ olarak sıralanabilir. Bununla birlikte, ben boşanmak istiyorum diyen herkes boşanamamaktadır. Çünkü bunun meşru ölçülerinin olduğunu söyleyen Allah Teâlâ, hamile bir kadının çocuğunu doğuruncaya kadar³⁶ evde bulundurulmasını, eşinden boşanan bir sahabeye Hz. Muhammed (sav)’in *“Hanımın doğuruncaya kadar yanında tut”*³⁷ hadisiyle de, hamile bir bayanın ve eşinin boşanma vaki

²⁷ Kılıç, Recep, **Ahlakın Dini Temelinin Önemi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara, 1991. s. 178.

²⁸ Kuran’ı Kerim, Bakara Suresi, 228.

²⁹ Ebu Davud, Talak, 17,18; İbn Mace, Talak, 21.

³⁰ Kuran’ı Kerim, Talak Suresi, 1.

³¹ Kuran’ı Kerim, Talak Suresi, 1.

³² Ebu Davud, Nikâh, 3; Talak-9,10; Müslim, Lian, 3; Nesai, Talak, 34.

³³ Muvatta, Talak, 29.

³⁴ İbn Mace, Talak, 22.

³⁵ Nesai, Talak, 53.

³⁶ Kuran’ı Kerim, Talak Suresi, 2, 3, 4.

³⁷ Ebu Davud, Talak, 26, 27.

olsa da ayrılmamalarını ve aynı evde yaşamaya devam etmelerini öğütlemektedir. Bu ayet ve hadis'in verdiği ölçü, boşanma psikolojisinin kadına ve daha doğmamış çocuğa etkileri konusunda 21. yüzyılda bizi düşünmeye sevk etmektedir.

Ayet ve hadislerde, bir ailenin boşanmasından endişe edildiğinde, bir kocanın geçimsizliği veya eşinden uzaklaşma belirtilerinde eşiyile aralarında bir anlaşma yapmaları istenir. Çünkü sulhun daima hayırlı olduğunu ve nefislerin kıskançlığa hazır bulunduğunu belirten Allah (c.c) iyi geçinmeyi ve Allah'tan korkmayı³⁸ öğüt verir. Yine bir başka ayette eşlerin arasında bir problem oluşacağından endişe edildiğinde, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem seçilmesini isteyen Allah (c.c), bunların aileyi barıştırmak için çaba harcamalarını teşvik ederek, Allah'ın aralarında problem olan eşlerin arasını bulacağı belirtilir³⁹.

Hanımıyla sıkıntı yaşandığında onu muhayyer bırakmak, boşanma öncesi bir müddet ayrı kalmak⁴⁰ psikolojik olarak boşanmayı engelleyici bir işlev görmektedir. Çünkü eşler boşanma için henüz bir karar almamışlarsa ve gerçekten kararsızlarsa, uzlaşma ihtimali vardır. Aralarında kuracakları yeni yöntemler evliliği güçlendirmede işe yarayabilir⁴¹.

Boşanmanın sebeplerinden her biri, çocukların gelişimlerini olumsuz etkiler. Bu olumsuz etkiler sebebiyle, hem dini hem toplumsal bütün değerlerin ilk nüvelerini anne babasından alması gereken çocuklar, boşanma süreci ve neticesinde bu değerlerden yoksun olarak büyümeleri toplumun ve dünyanın geleceği açısından problem oluşturmaktadır. Bu nedenle boşanma fiilinin sebeplerinin oluşturacağı olumsuz atmosferden çocukları tamamen korumak mümkün olmamakla birlikte, azaltıcı faktörleri gözden kaçırmamak gerekir.

Boşanmayı ortaya çıkaran sebepler, genellikle bir aileyi parçalamaktadır. Parçalanmış aile üyelerinden her biri belli oranlarda, evliliği yürütememenin ağırlığı ile psikolojik travmalar yaşayabilirler. Fakat en büyük

³⁸ Kuran'ı Kerim, Nisa Suresi, 128.

³⁹ Kuran'ı Kerim, Nisa Suresi, 35.

⁴⁰ Ebu Davud, Talak, 10, 11, 12, 20, 21; Darimi, Talak, 5.

⁴¹ Jones, W. B., "The Ambivalent Spouse Syndrome", **The Divorce Process: A Handbook for Clinicians**, Ed. Craig A. Everett, (pp.57-67), The Haworth Press Inc., New York, 1987, s. 65.

zorluğu çocuğu olan anneler çekmektedir. Boşanma sonuçlarından etkilenmede ise en büyük payı çocuklar yaşamaktadır. En fazla anne baba ve çocuk üçgeninde etkileri görülen boşanma fiilini öncelikle eşler çerçevesinde ele almak gerekir.

2. Boşanmanın Eşler Üzerindeki Etkisi

Çeşitli toplumlarda boşanmanın kanıksanması ve artan sayıda boşanma hadiseleri yeni aile kavramlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle aile kavramının tanımı son yıllarda dramatik bir şekilde değişmiştir. Anne, baba ve çocuklardan oluşan geleneksel “çekirdek aileler” yerini çocukların yetişmesine katkıda bulunan birden fazla kuşağın yer aldığı “geniş ailelere”, “tek ebeveynli” ailelere, üvey anne baba ve üvey çocukları içeren “karışık” ailelere yerini bırakmıştır.⁴²

Boşanma sürecini yaşamış bir anne babanın, ayrılık yaşamayan kontrol gruplarına oranla, boşanmadan önceki yıl boyunca yüksek seviyede stres yaşadıkları tespit edilmiştir.⁴³ Ancak boşanma sürecini yaşamış her insan, boşanmayı farklı düzeylerde tecrübe edebilir. Boşanma sürecinde öfke ve düşmanlık, depresyon, düşük özgüven, benlik kavramı, sosyal izolasyon ve terk edilme gibi duyguların tanımlanmasında, bu duyguların süresini ya da yoğunluğunu belirlemede kesin bir kanıt yoktur⁴⁴. Bununla birlikte, boşanma sonrası çiftlerin çoğu depresyon, yalnızlık ve geleceğin ne getireceğiyle ilgili kalıcı korkular gibi duygusal zorluklar yaşamaktadır. Ayrıca bunları tecrübe ederek kişisel bir başarısızlık duygusu hissettikleri⁴⁵ de bilinmektedir. Bu süreçte, bunalımlı bir zaman dilimi geçiren, eşinden ve çocuklarından ayrılan bir anne veya babanın içinde bulunduğu psikolojik ortam onu mutsuz ve karamsar hale getirerek benlik saygısının azalmasını tetikler⁴⁶. Bu karamsarlık içinde, boşanmanın bir sebebi ve sonucu olarak eşler arası iletişim sorunu, her iki eşi de sonuç olarak en çok etkileyen husustur. Boşanan eşler, bazen şiddetli tartışmaların, kavgaların olduğu aile ortamlarından da çıkmayabilir. Çünkü ortak eğlence

⁴² Bernstein, E., *Middle School and The Age of Adjustment*, Greenwood, 2002. s. 125.

⁴³ Snyder, J., “Loss: Divorce, Separation and Bereavement”, *Clinical Child Psychiatry*, s. 495.

⁴⁴ Salts, J. C., “Divorce Stage Theory and Therapy: Therapeutic Implications Throughout The Divorcing Process”, *Divorce Therapy*, Ed. Douglas H. Sprenkle, (pp.13-26), The Haworth Press, New York, 1985. s. 13-14.

⁴⁵ Nevid, S. J., *Psychology: Concepts and Applications*, s. 386.

⁴⁶ Yavuzer, H., *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996. s. 80.

ilgileri, dini inanışları ve maddi durumları yerinde olan, dışarıdan bakıldığında; çocukları, arkadaşları ve komşuları tarafından iyi ya da çok iyi oldukları düşünülen ailelerde de boşanmanın yaşanması⁴⁷, bu hastalığın toplumda yaşayan her aileye uğrayabileceğini göstermektedir.

Boşanma süreci öncesi gayet mutlu olan bir anne baba, beraber aile yemekleri yerken boşanma sonrası bir araya gelemediklerini, önceden birlikte sosyal aktivite ve şovlara giderken, sonrasında ortak zaman geçiremediklerini, boşanma öncesi aile yakınlarıyla mutlu birliktelikler, zaman paylaşımları yaşarken sonrasında öz anne babasıyla bile birlikteyken mutlu olamayıp hüznün içinde ağladıklarını⁴⁸ belirtmişler ve boşanmanın olumsuz sonuçlarını yansıtmışlardır.

Klinik tecrübeler, bireylerin boşanma sürecinde çeşitli duyguları yoğun bir şekilde tecrübe ettiklerini göstermektedir⁴⁹. Boşanma bir insanın tecrübe edebileceği en stresli değişimlerden biridir. Bu süreçte depresyon ve öfke özellikle kadınlar için en yaygın cevaptır. Bununla beraber boşanmanın zaruri hale geldiği durumlarda boşanma bazı olumlu hislerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Mutsuz bir evlilikten rahatsız olan kadınlar rahatlama hissedebilirler. Bu süreç bazı kadınları, içine düştükleri çaresizlikten kurtulma mücadelesinde daha güçlü hale getirebilir. Yapılan çalışmalarda boşanmanın uzun vadeli olumlu etkilerinin de olduğu rapor edilmiştir⁵⁰. Boşanma ve yeniden evlenme hadiseleri, ilişkinin dinamikleri ve genişleyen ailenin uyumlu kapasitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu gibi durumlar, hassaslığı ve esnekliği zorlayacak fakat yeni ve güçlendirilmiş ilişkilere yol açacak bir düzene özel geçiş ihtiyacı oluştururlar⁵¹.

⁴⁷ Wallerstein, S. J. and Kelly, B. J., **Surviving The Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce**, Basic Book, New York, 2008. s. 13.

⁴⁸ Gottlieb, D., **Listen to Me, Your Child and Your Divorce**, Contento De Semrik, Tel Aviv, 2012. s. 26-27.

⁴⁹ Salts, J. C., "Divorce Stage Theory and Therapy: Therapeutic Implications Throughout The Divorcing Process", **Divorce Therapy**, s. 14.

⁵⁰ Matlia, W. M., **The Psychology of Women**, Wadsworth Cengage Learning, Belmont, 2012. s. 262-263.

⁵¹ Duffy, M., "Divorce and The Dynamics of The Family Kinship System", **Impact of Divorce on The Extended Family**, Ed. E.O. Fisher, The Waworth Press Inc., New York, 1982. s. 17.

Kur'an-ı Kerim eşlerin boşanma neticesi tamamen umutsuzluğa kapılmamaları için bir ümit kapısı aralamakta ve her halükarda insanı medeni ufka taşımaktadır. "Eğer (eşler) birbirinden ayrılırsa Allah, bol nime-tinden her birini zenginleştirir (Diğerine muhtaç olmaktan kurtarır). Allah'ın lütfu geniş, hikmeti büyüktür".⁵²

Ayrılık, boşanma ve tekrar evlilik boyunca aile dönüşümü aynı zamanda aşamalı bir süreç olarak görülebilir. İlk aşamada, boşanma kararı oluşması ve eşlerden birinin kendi kısmını evlilikteki çöküş olarak kabul edilmesi ana görevidir. İkinci aşamada ayrılık için planlar yapılır. Pozitif bir uyum oluşacaksa çocuğun bakımı, ziyaretleri ve finansmanı gibi konularda uyumlu bir plan çıkarılır. Boşanma neticesinde, anne babanın ekonomik durumunda sarsıntılar olabildiği gibi, boşanmış veya hiç evlenmemiş kadınların evli kadınlardan daha fazla işe alındıkları da bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³

Boşanma neticesinde anne babalar, evlilik müessesesinin sorumluluğunu taşıyamadıklarından kendilerini suçlu hissederler. Yeni hayatlarına adapte olmaya çalışırken onları en çok düşündüren şey, çocuklarının geleceği ve boşanmanın çocuklarına vereceği olumsuz etkilerdir.

3. Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri

1960'lı ve 1970'li yılların birçok psikoloğu, boşanma olgusu hakkında olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını belirtir. Çünkü boşanma ailevi anlaşmazlıklar ve kavgaların bitmesi anlamına geldiği için iyi bir şey olarak algılanmaktaydı. Aynı yıllarda boşanma sürecinde çocukların da aile içi tartışma ve anlaşmazlıklardan zarar göreceği düşünülürdü. Boşanma ailevi problemleri çözmenin bir yoluydu ve çocuklar sürekli gerginlik ve çatışmalardan işlevsiz hale gelen ailede yaşamak zorunda kalmaktan kurtulacaktı. Fakat 1990'larda yapılan çalışmalarda, boşanma neticesinde ailenin dağılması, ekonomik zorluklar ve devam eden aile içi tartışmaların çocuğu daha fazla etkilediği ortaya çıkmıştır. Yani boşanma neticesinde çocuk huzura kavuşmamaktadır.⁵⁴ Çünkü huzurun asıl kaynağı, ailedir. Çocuk ailede bulamadığı huzuru dışarıda ararken kendisini

⁵² Kur'an-ı Kerim, Nisa, 130.

⁵³ Peterson, R. R., **Women, Work and Divorce**, State University of New York Press, Albany, 1989. s. 81.

⁵⁴ Gaulier, B., Margerum, J., Price, A. J. and Windell, J., **Defusing The High-Conflict Divorce**, Impact Publishers, California, 2007. s. 12.

çoğu kez yanlış yerlerde bulabilmektedir. Yapılan çalışmalarda ailenin tutumları ile şiddet arasında bir ilişki olduğunun tespiti⁵⁵, aile huzurunun önemini ortaya koymaktadır.

Yaşanan bütün boşanma süreçleri çocuğun psikolojik yapısını sarsar. Çocuğun önünde gerçekleşen tartışmalar, kırıcı, zedeleyici ve aşağılayıcı bir durum ortaya koyar. Tartışma anında gerçekleşen anne babanın birbirini suçlamaları çocuk tarafından bir kaos olarak algılanır ve kişilik gelişiminin düzenini engeller. Bu durum ise çocuğun maddi ve manevi gelişimini engelleyerek⁵⁶ toplumda beden ve ruh sağlığı bozulmuş bireyler oluşturur. Boşanma sürecinde oluşan kaos, çocukta etkisizlik ve yetersizlik duygusu oluşturarak bir kriz oluşturur.⁵⁷ Bu kriz çocuğu çepeçevre kuşatarak etkisi altına alır. Sonuçta çocuk olumsuzluklar çemberi içinde sıkışıp kalır. Çocuğun etrafında oluşan bu çember onu esir alarak, onun sağlıklı gelişimini engeller. Bu süreçte en büyük etki, güven bunalımı olarak kendini gösterir.

3.1. Güven Bunalımı

Anne babası boşanmış çocuklar, ailenin yaşadığı bütün zorlukları tecrübe etmiş çocuklardır. Anne baba arasında kopan iletişim ve tartışmaların faturası en çok onlara çıkmıştır. Ailesinin dağıldığını görmek, bu durumla yüzleşmek ve çocuklarıyla mutlu halde gördüğü her aile onlara kendilerini kötü hissettirir. Çocukların içine düştükleri bu psikolojik atmosferde onlara her yönüyle yardımcı olmak gerekir⁵⁸. Çünkü çocuklar, boşanma fiilinden çok, boşanma sürecindeki şiddet oranından ve bu süreçte yaşananlardan etkilenir. Anne baba arasındaki öfke yoğunluğu ve düşmanca tutumlar, çocuk tarafından sevilme olarak algılanır. Çocuklar, çoğu kez de aile içindeki kavgaların nedenini kendinde arar ve suçluluk duyarlar. Doğduğu andan itibaren anne babasını birlikte görmeye alışan

⁵⁵ Taşdan, Demet, **Okul, Aile ve Toplum İlişkilerinde Çocuk ve Şiddet**, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2009. s. 21-23.

⁵⁶ Saygılı, Sefa, **Ruhen ve Bedenen Sağlıklı Çocuk Yetiştirmek**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2005. s. 55.

⁵⁷ Sahler, Z. J. O., "Understanding and Caring for The Child in Crisis", **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, Ed. Andrew D. Lester, The Westminster Press, Pennsylvania, 1987. s. 59.

⁵⁸ Tarhan, N., **Sen Ben ve Çocuklarımız**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012. s. 139.

çocuk, bunun devamlı olmasını arzu eder. Onları ayrı görmek çocukta duygusal yaralanmalara sebep olur⁵⁹.

Anne babanın çocuklarıyla, kendi aralarında kurdukları ilişki tipleri ve uyguladıkları rehberlik teknikleri o an için ve gelecekte çocuğun nasıl davranacağını belirlemede önemli rol oynar⁶⁰. Çocuğun ahlaki gelişimi ile babanın pratikleri arasında bir ilişki vardır ve bu ilişki sağlıklı ahlaki gelişim için önemlidir. Özellikle erkek çocukların ahlaki gelişiminde baba önemli bir rol oynar⁶¹. Aynı ilişki kız çocuk ile anne arasında da vardır. Bu durum çocuklarda bir güven unsuru olarak kendini gösterir.

Bir anne babanın çocuğuna verebileceği en büyük hediye eksiksiz bir kabullenme ve sevgidir. Bir çocuk, anne ve babasının isteklerini veya taleplerini kabul etmiyorsa, o çocukta düşük seviyede bir öz-saygının temelleri oluşmaya başlamıştır. Bazı anne babalar ise daha da ileriye giderek kendilerinin istediği bireylerin oluşması için çocukları zorlarlar. Çocukların bu zorlamalara direnmesi durumunda, anne ve baba çocuğu tamamen aşağılar ve görmezden gelir. Bu durumun çocuk üzerindeki olumsuz etkisi çok büyüktür.⁶²

Çocuğun eğitim yaşantısının temeli ve başlangıcı ailede atılır. Çocuğun anne babasından kazanacağı ilk yaşantılar hayat boyu onu etkiler. Çocuk, gelişim sürecinde en çok anne babası ve kardeşlerinden etkilenir. Eğitimde duygusal yaşamın temeli sevgidir. Sevilmeyen çocuktan sevgi beklenemez. Çocuğa sevgi duygusunu vermek için ona yakınlık göstermek gerekir⁶³. Kendi aralarında bir yakınlık kuramayan anne babaların bunu çocuklarına gereği kadar yansıtabilmeleri şüphelidir. Çocukların kendilerine güvenleri arttıkça ailesinin olumlu tepkileri güven duygusunu tetikler ve bu da daha fazla ve daha iyi yeterliliklerin gelişimini sağlar. Olumsuz

---

⁵⁹ Tarhan, N., **Son Sığınak Aile**, s. 135.

⁶⁰ Wallinga, C. ve Skeen, P., "Physical, Language, and Social- Emotional Development", **Handbook of Preschool Religious Education**, (pp. 30-58), Ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, 1988. s. 38.

⁶¹ Williams, Joyce W. & Stith, Marjorie, **Middle Childhood Behavior and Development**, Macmillan Publishing Co.,Inc., London, 1974. s. 352.

⁶² Bernstein, E., **Middle School and The Age of Adjustment**, s. 115.

⁶³ Binbaşıoğlu, Cavit, **Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları**, MEB Yayınları, İstanbul, 2004. s. 37-39.

tepkiler ise başarısızlık ve korku duygularına, yeni görevlere karşı dirence ve aşağılık duygusuna yol açar⁶⁴.

Çocuğun ruh sağlığına etki eden önemli faktörlerden birisi, anne babanın hem kendi aralarında hem de çocuğa karşı tutumlarıdır. Boşanma neticesinde bebeklik ve ilk çocukluk devresinde sevgisiz ve şefkatsiz geçen yıllar, çocuk üzerinde silinmez izler bırakmaktadır. Hayatın bu döneminde sevgiden yoksun kalmanın hiçbir zaman tamamıyla telafisi mümkün değildir. Çocuğun anne babasında bulamadığı bu sevgi ve şefkat ihtiyacı, iyi huylu ve iyi yürekli bir yetişkin tarafından karşılanmaya çalışılsa da, çocuk bir dereceye kadar buna karşılık vermektedir⁶⁵. Sevgi yoksunluğu, güven bunalımına giden yolda ilk işaret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sadece entelektüel ve sosyal olarak değil, ruhsal olarak da çocukların olabileceklerinin en iyisi olmaları için çalışılır. Bunun kilit noktasında sevgi vardır. Bu sevgi bağı sadece anne baba ile çocuk arasında değil Rahman ve Rahim olana da uzanan bir sevgidir. Dolayısıyla boşanma, Rahmana uzanan yolların da bozulması veya kapanması anlamına gelir. Aile içindeki sevgiye dayalı ilişkilerde, daha büyük bir sevginin ve daha büyük hayatın ipuçları vardır⁶⁶. Bu sevgi nüvesi, insanın canlanmaya başlamasıyla birlikte oluşumunu ve etkileşimini başlatır. Yapılan araştırmalarda, üç aylık bebeklerin bile annesinin yüz ifadesine göre tepkiler verdiğinin tespit edilmesi, "ifadesiz yüz" deneylerinde çocukların çok erken dönemlerden itibaren, anne babaların davranışları konusunda aşırı duyarlı olduklarının tespiti⁶⁷, boşanma sürecinin çocuklara nasıl yansiyebileceğinin de bir izahıdır.

Boşanma ve çocuk konusunda, bugüne kadar en medeni yaklaşımı Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğunu görmekteyiz. Kadının hamile olduğu bir durumda, ailede boşanma gerçekleşmişse, annenin evden gitmemesi yönündeki tavsiye ile hem kadın psikolojisi hem de daha doğmamış bir

⁶⁴ Aleshire, O. D., "A Developmental Understanding of The School-Age Child", **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, Ed. Andrew D. Lester, The Westminster Press, Pennsylvania, 1987, s. 23.

⁶⁵ Sargın, N., **Çocuklarda Ruh Sağlığı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001. s. 40.

⁶⁶ Wolpe, D. J., **Teaching Your Children About God**, Harper Collins Publishers Inc., New York, 1995. s. 214-215.

⁶⁷ Pope, C., **Bebeğin Aylık Gelişimi**, 2. Basım, (Çev; Bülent Pancarcı), Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996. s. 72.

çocuğun hakları ve psikolojik atmosferi için alınmış önlemleri görmekteyiz. Bu husus Kur'an-ı Kerim' de şu şekilde belirtilmektedir: *"Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu, başka bir kadın emzirecektir"*⁶⁸.

Anneleriyle uyumlu bir etkileşim içinde olan çocukların daha yüksek seviyede uyum gösterdiği, buna bütün kalpleriyle uyduğu ve bu uyumu daha fazla içselleştirdikleri görülmüştür⁶⁹. İlk on sekiz ayını mutlu bir ailede ve sıcak bir anne kucağında geçirmemiş bebeklerde güven duygusunun yerleşmediği ve uyum sağlayamadığı görülür⁷⁰. Boşanma sürecinde uyum problemi nedeniyle stresli hadiselerin yaşanması, emanet ebeveyn ve çocuk arasındaki kötü ilişki ve hayatın istikrarlı pozitif olaylardan uzaklaşması⁷¹ neticesinde, ailesi boşanmış çocuklar normal çocuklardan çok daha fazla psikolojik yardıma ihtiyaç duyarlar. Bu süreçte çocuğun en büyük yardımcısı, büyük ebeveynleri ve yakınlarıdır⁷². Tabi ki bu yardım, boşanma öncesi anne babanın geliştirdiği akrabalık ilişkileriyle yakından ilişkilidir ve güven duygusunu pekiştirir.

Aile konseptleri parçalanan çocuklar kendilerini güçsüz hissedebilir, bağlılık ve ihanetle ilgili zihinsel uyumsuzluk çekebilir, kimseye güvenemeyebilir ve hayal kırıklığı hissedebilirler. Çünkü doyum ve koruma sağlayan aile yapıları çökmüştür. Orta sınıf ailelerde, boşanma çocukluğun ana mevzusu olabilir. Boşanma durumlarında ilk çocukluk dönemindeki çocuklar terk edilmekten korkarlar. 5 ve 8 yaş arası çocuklar görünür bir şekilde ayrılmış ailenin üzüntüsünü yaşarlar. 8 ve 12 yaş arası çocuklar

⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, Talak Suresi, 6.

⁶⁹ Kochanska, G. ve Aksan, N., "Mother-Child Mutually Positive Effect, The Quality of Child Compliance to Request and Prohibitions, and Maternal Control as Correlates of Early Internalization", *Child Development*, 66: 236-254, 1995, s. 236.

⁷⁰ Stekel, Wilhelm, *Bir Anneye Mektuplar*, (Çev: Ali Çankırılı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s.49.

⁷¹ Sandler, N. I, Brave, S. and Gensheimer, L., "Stress, Theory, Research and Action", *Handbook of Community Psychology*, Ed. J. Rappaport and E. Seidman, (pp. 187-214), Kluwer Academic Plenum Publishers, New York, 2000. s. 204.

⁷² Lippman, G. J. and Lewis, G. P., *Divorcing with Children*, Greenwood Publishing Group, London, 2008. s. 101.

öfke hissetmeye daha yakındırlar. Çocuklar yıkımın fantezisini kurabilirler. Kendileri ve aileleri için endişelenebilirler. Çocuklar boşanma sonrası korku, üzüntü, öfke, suçluluk, yalnızlık ve reddedilme gibi tecrübeleri yaşarlar.⁷³

Uçak yolculuğunda, yolcular kabinde oluşacak aşırı basınç kaybıyla oksijen maskelerinin acil kullanımı için talimatlandırılır. Çocuklarıyla seyahat eden ailelere, önce maskeyi kendilerine, sonrasında çocuklarına maske yardımında bulunmaları anlatılır. Neden açıktır: böylesi bir ortamda eğer ebeveyn bilincini kaybederse, çocuğa yardım edecek kimse bulunmaz. Aynı durum ayrılma ve boşanma sonrası aileler ve çocuklar için de geçerlidir. Boşanma durumunda aileler muhakemelerini ve dengelerini sürdürmekte öncelikle kendilerine yardım etmeli ve acil adım atmalıdırlar. Eğer ebeveynler kendi acılarına çare bulamazlarsa, çocuklarının ihtiyaçlarını düşünme yetilerini kaybederler. Bu süreçte çocukların da yardıma ihtiyacı olabilir. Çünkü boşanma türbülansından etkilenen sadece anne babalar değildir. En az aynı oranda çocuklarda etkilenmektedir.⁷⁴

Genellikle çocuklar, ergenlik döneminde duyguları entelektüel olarak kavrama ve ifade etmekten çok çevresine yönelik duyguları hissetme ve karşılık verme kapasitesine daha çok hâkimdir. Aile çevresinde oluşan duygu kaosları, bu nedenle çocukları daha çok etkilemekte⁷⁵ ve kime güvenecekleri konusunda tereddüde düşürmektedir.

Çocuklarda öğrenme isteği öyle güçlüdür ki anne babanın yapacağı yalnızca çocuklarına fırsat sağlamaktır. Çocuğun bu fırsatı yakalaması gelişim basamaklarının sağlıklı olmasına ve anne babanın uyumuna bağlıdır⁷⁶. Anne baba sevgisi, çocuğun ihtiyaçlarının koşulsuz olarak karşılanması anlamına gelir. Fakat ailenin çocuğa karşı, bunun çok ötesinde bir

---

⁷³ Hamerman, S. and Ludwin, S., "Emotional Abuse and Neglect", **Treatment of Child Abuse**, s. 207-208.

⁷⁴ Beinenfield, F., **Helping Your Child Through Your Divorce**, Hunter House Inc., Publishers, Alameda, 1995. s. 187.

⁷⁵ Aleshire, O. D., "A Developmental Understanding of The School-Age Child", **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, s. 23-24.

⁷⁶ Russell, Bertrand, **Eğitim Üzerine**, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s. 68.

sorumluluğu vardır. Bu da çocuğa “yaşama sevgisi”ni aşlamak, ona “yaşamak güzeldir” duygunu vermektir⁷⁷. Kendi aralarında bu güzelliği göremeyen anne babanın çocuğa aktaracağı bir yaşam sevinci ve güzellik olmayacağından, birbirlerine güvenecek bir yaşam tarzı benimsemelidirler.

Çocukların sağlıklı gelişiminde ailenin çok önemli bir rolü olduğunu, ailenin sevgi ve güven yuvası oluşunu Kur’an-ı Kerim şu şekilde ifade eder: “*Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O’nun (varlığının) delillerindendir...*”⁷⁸.

Güven duygusu, güvenli bir aile ortamında gelişir. Birbirlerine karşı güvenli durumlarını kaybetmiş olan anne babaların çocuklarına güvenli bir ortam sunmaları oldukça zor görünmektedir. Boşanma öncesi aile içinde yaşanan kargaşa, çocuklarda güven bunalımını tetikler. Yaşam dengesini kaybeden çocukta, her şey bir dengesizliğe doğru yol almaya başlar ki, orada kaygı kendisini gösterir.

3.2. Kaygı

Ayrılma veya boşanmayı takip eden süreçte, ailede bir düzensizlik ve stres ortamı oluşur. Bu süreçte çocuklar sıklıkla ters hareketler ve saldırgan davranışları içeren çeşitli davranış problemleri sergilerler. Bu da çocuklarda depresyonu tetikleyebilir ve sağlıklı gelişimlerini engeller. Nihayetinde çocukların aile ilişkileri, okul ve akademik başarıları ve arkadaşlarıyla ilişkileri olumsuz etkilenir. Bu nedenle boşanmış aile çocuklarının IQ testlerinde önemli derecede düşük puanlar tespit edilmiştir.⁷⁹ Başarıdaki bu düşüklüğün nedeni, ailelerin boşanma sürecinde yaşadıkları çatışmaları çözemediklerinden, çocuklarına zayıf sosyal beceriler öğretmeleridir. Problemlerin çözümünde çocuklarına örnek olamayan anne babalar, çocuklarına çatışmalarla nasıl baş edeceğini öğretmezler. Yapılan çalışmalarda, evlilik hayatında yüksek seviyede çatışmaya maruz kalan annelerin çocuklarına karşı daha soğuk, ilgisiz ve reddedici davrandıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Çünkü bu annelerin kendileri de mutsuzdur ve her

---

⁷⁷ Fromm, Erich, **Sevme Sanatı**, (Çev: Işitan Gündüz), Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984, s. 53-54.

⁷⁸ Kur’an-ı Kerim, Rum süresi, 21.

⁷⁹ Gibbons, H. J., **Children’s Mental Health Problems and Services**, Congress of The U.S., Office of Tecnology Assessment, Naine Publishing, Washington, 1986. s. 59.

zaman duygularını güçlkle kontrol ederler⁸⁰. Aynı husus genellikle babadan ayrı yaşayan çocuk için de geçerlidir ve ebeveynleri gibi kendisi de depresyonun yüksek semptomlarını tecrübe eder⁸¹.

Çocukları depresyon semptomlarına sevk eden etmenler, ailede yaşanan huzursuzlukların çocuğu kaygılı hale getirmesinden dolayıdır. Her tartışmanın kavgayla bittiği, evden ayrılmalarla sonlandığı bir ailede çocuklar ruhsal sağlıklarını uzun süre koruyamazlar. Her ne kadar gizleseler de babanın veya annenin birbirlerini aldatması, kumar ve içki gibi kötü alışkanlıklar bir ailenin dirlik ve düzenini dağıtır ve yıkar. Bu ortamda pek çok dengesizliğe şahit olan çocuklar, şaşkın, tedirgin ve çaresiz duruma düşerler. İçleri kızgınlık ve düşmanlık duyguları ve kötümserlikle dolar, geçici ve kalıcı ruhsal sorunlarla baş başa kalırlar. Erkek çocukların davranışlarında olumsuzluklar baş gösterir, kız çocukları ise korkak, kuruntulu ve kaygılı hale gelir. Bu çocuklar evlilikten korkarak büyürler. Anne babası arasındaki tartışmalara şahit olan çocukların, güven duyguları sarsılır ve anne babalarının sevgilerinden kuşku duyarlar⁸².

Çocukların gelişim sürecinde boşanma nedeniyle kendilerine, anne babaları tarafından gerekli yardımın yeterince yapılamaması durumunda, çocukların sadece bastırılmış olanı değil, aynı zamanda bilinçlilik sahasının altında uzanan ruhi materyali de idrak ettikleri görülür. Çocuklar yaşadığı her anı, durum, olay ve tecrübeyi bilinçaltına depolarlar. Baskı ile bunu engellemeye kalkarsak bilinçaltının aktivitesi felç olur⁸³. Bu durumda da çocuklar depresyon semptomlarına maruz kalarak normal yaşamları zora girer. Hâlbuki çocuklar, ailenin davranışlarının ve değerlerinin arkasındaki sebepleri görebilirlerse, başka bir alternatifte maruz kalsalar bile, yaşamlarında bu değerler ve davranışları uygularlar ve devam et-

---

⁸⁰ Gaulier, B., Margerum, J., Price, A. J. and Windell, J., **Defusing The High-Conflict Divorce**, s. 13-14.

⁸¹ Snyder, J., "Loss: Divorce, Separation and Bereavement", **Clinical Child Psychiatry**, s. 495.

⁸² Yörükoğlu, Atalay, **Çocuk Ruh Sağlığı**, 24. Basım, Özgür Yay., İstanbul, 2000. s. 147.

⁸³ Jung, Carl Gustav, **Two Essays on Analytical Psychology**, (Translated by R.F.C.Hull), Meridian Books, Seventh Printing, New York, 1968. s. 136-137.

tirirler. Fakat çocuklar bu değer ve davranışları zorlama ile takip ediyorlarsa veya model olarak ailede görememişlerse, olumsuz bir ortamda bu değerlerden uzaklaşmaları muhtemeldir⁸⁴.

Cinsiyetin, boşanmanın etkileri üzerinde rolü vardır. Araştırmalara göre, erkek çocuklar boşanma olgusundan daha fazla etkilenmektedir. Boşanmadan iki yıl sonra, birçok çocuk yeni çevreye ve hayata uyum göstermede zorluk yaşamış, zekâ testlerinde zayıf kalmış ve matematikte sıkıntı çektikleri tespit edilmiştir. Bu çocuklar anneleriyle, öğretmenleriyle ve kendi yaşındaki akranlarıyla ilişkilerinde saldırgan bir tutum geliştirmişlerdir. Boşanmış ve tekrar evlenmemiş ailede erkek çocukların denetimi daha az olmuş ve bu çocuklar daha anti-sosyal bir davranışa sürüklenmişlerdir. Aynı konuda kız çocukları ağlamaya, sızlamaya eğilimli ve üzüntüye meyillidirler. Bu durum onlara başkalarının yardımını sağlar. Ergenlik döneminde çocuklar iki ila üç yıl içerisinde boşanma sonucu yeni hayata alıştıkları görülse de, elde edilen kanıtlar bunların yetişkinlikte ortaya çıkan, kadınlığa ait rollerinde sorunlara neden olduğunu göstermektedir. Boşanmış bir ailenin çocuğu anne ve babanın örnek olacağı cinsiyet rolünden mahrum kalır, özellikle de onlardan ayrı yaşayan babanın rol model olmasından faydalanamaz. Çocuklar büyüdükçe, her bir anne ve baba toplumu kendine göre yorumlar. Lamb'a (2004) göre, bir babanın çocuğunun sosyalleşmedeki rolü sadece ona cinsiyet rollerini öğretmesinden dolayı değil ayrıca ona değerler ve ahlaki normlara model olması ve öğretmesinden dolayıdır. Velayet çatışmalarındaki çocuklar boşanmada en fazla hırpalanan taraftır. Bu kazan/kaybet durumunu yaşamamak için, bazı hâkimler çocuklar için sorumluluğu paylaşan ortak velayeti seçerler, diğerleri ise çocuk için "en iyi sonuç"u gözeterek karar verirler.⁸⁵ Yaşanan bu süreç, çocukların kaygı düzeyini artırır.

Boşanma bu duruma dâhil olan herkes için, ister çocuk ister yetişkin olsun, oldukça stresli bir konudur. Engelli ya da özel ihtiyaçları olan çocuklar ise boşanma süreci boyunca daha çok strese açıktır. Özel ihtiyacı olan çocuklar, diğer çocuklara göre, boşanmaya karşı daha farklı tepkiler gösterebilirler. Bu tepkilerin sınırı ve boyutu da diğer çocuklardan farklı

⁸⁴ Williams, Joyce W. and Stith, Marjorie, **Middle Childhood Behavior and Development**, s. 338.

⁸⁵ Berns, M. R., **Child, Family, School, Community, Socialization and Support**, Ninth Edition, Wadsworth Cengage Learning, Belmont USA, 2013. s. 83-84.

olabilir. Tanner (2002), anne ve babanın boşanmasının günümüzde çocukların sağlıklı gelişimine yönelik en yaygın ve ciddi risklerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Wertlieb (2003), ailenin yaşadığı stresin bir çocuğun sağlığını olumsuz bir şekilde etkileyebileceğini belirtmiştir. Martinez-Gonzalez (2003) yaptığı çalışmada, boşanmanın çocuklarda daha yüksek psikiyatrik bir riskse sebep olduğunu tespit etmiştir. Örneğin annesi ve babası ayrı olan, boşanmış veya ailesinden biri vefat etmiş çocukların, ailesiyle beraber yaşayan çocuklara göre yemek yeme davranışlarında daha çok bozukluk oranına sahip oldukları görülmüştür. Dube ve diğerleri (2003) erken ergenlik döneminden yetişkinliğe kadar uzanan dönemde boşanma ile uyuşturucu kullanımı arasında güçlü bir bağ olduğunu ortaya koymuştur. O'Connor (2000) boşanma ile çocuklarda kaza, istenmedik olaylar, yaralanmalar ve hastalık arasında bir bağ olduğunu tespit etmiştir. Hillis ve arkadaşları ise (2004) anne ve babası boşanmış çocuklar ile gençlik döneminde hamilelik oranının artması arasında da bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Hagan'ın araştırmasının (2001) sonucunda: "çocukların tıbbi konuları, boşanma ile daha kötü bir hal almaktadır"⁸⁶ ifadeleri raporlaştırılmış ve boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri farklı araştırmalarla tespit edilmiştir.

Çocukların büyük çoğunluğu (beşte üçü) anne babalarının birinden, özellikle de babalarından, reddedilme duygusunu yaşamıştır. Ayrılmış anne ya da babanın çocukları ziyaret etme sıklığı ve süresi boşanmanın acısını yok etmez. Çocuklar babalarını özler ve bu ihtiyaç ergenlik döneminde artar. Çocukların yüzde 34'ü ergenlik dönemleri sırasında en az bir yıl babalarıyla yaşamışlar ve sonra yarısı hayal kırıklıklarıyla annelerine geri dönmüştür. Ailesi boşanan çocuklar korkutucu reddedilme ve terk edilme duygularını ergenlikte de yaşamaya devam ederler. İlk çocukluk dönemindeki çocukların boşanma sırasında en büyük stresi yaşadıkları görülmüştür. Tüm yaş grupları arasında en çok kaygıyı ve korkuyu onlar yaşarlar. Anne ve babalarının evlilikleri sona erdiğinde en dramatik belirtileri onlar gösterirler. Birçoğu ise hem anne hem de babalarının onları terk

---

⁸⁶ Price, P. M., *Divorce and The Special Needs Child: A Guide for Parents*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2010. s. 35.

edeceğinden korkarlar ve tipik olarak uyuma ve yalnız başına zaman harcamada sıkıntı yaşarlar.⁸⁷

Bazı çocuklar, ayrılıktan dolayı kendilerini suçlarlar. Örneğin, 5 yaşındaki bir çocuk "Babamın söylediği gibi keşke ağlayıp zırlamasaydım, o beni terk etmezdi" demiştir. Boşanma sonrası bir yıl geçtiği halde çocukların yarısında kaygı ve saldırganlığın arttığı görülmüştür. Okul yaşındaki çocukların boşanmaya üzüntü, korku, yoksunluk hisleri ve biraz da öfkeyle karşılık verdikleri tespit edilmiştir. Bunlar, küçük çocuklar gibi, yaşamlarındaki değişikliklerle bir yıl sonrasında da boğuşmaktadır. Bu çocuklar dikkatlerini okul ile ilgili görevlere odaklamada zorluk yaşamışlardır. Çeşitli çalışmalarda, boşanma yaşayan küçük yaşta çocuklar, evli anne ve babaların çocuklarına kıyasla daha çok bağımlı, saldırgan, ağlayan, talepkar, şefkatsiz ve laf dinlemez olmuşlardır. İfade edilen davranış ve korku kısmen anne ve babanın kendi ihtiyaçlarıyla meşgul olmaları ve bunu takip eden rol çatışmaları nedeniyle. Evli ailelerin çocuklarıyla kıyaslandığında, boşanmış anne ve babaların küçük çocukları disiplinde daha az istikrarlıdır.⁸⁸

Birçok araştırmacı, boşanma deneyimini bir çocuğun yaşamındaki en stresli anlar olarak kabul eder. Wallerstein ve Kelly (1980) daha da ileri giderek çocuğun hayatındaki bu stresin etkisinin anne veya babanın ölümünden de fazla olabileceğini belirtirler. Boşanma, bir aile sisteminde ani ve gönüllü bir dengesizlikle sonuçlanır. Boşanmanın gönüllü durumu (birçok ölümün aksine) bazı çocukların kalbinde anne ve babaya ait bir ihanet ve öfke hissi oluşturur. Bazı çocuklar yalnızlık hisseder ve birçoğu da ihtiyaçlarının karşılanmadığını düşünür. Ne var ki, boşanma vakasında en azından yanında olmayan anne veya babaya ulaşma imkânı vardır. Bunun aksine, anne veya baba öldüğünde bu söz konusu değildir. Bu nedenle, bu iki talihsiz olayda, hangisinin çocuğu daha derinden etkilendiğini söylemek zordur. Boşanma, anne ve babanın hayatında büyük bir strese neden olur ve genellikle de depresif olurlar. Bronfenbrenner (1979) ve Wallerstein - Kelly (1980) anneyi ne etkiliyorsa çocuğu da aynı şeylerin etkilediğini

---

⁸⁷ Foxman, P., **The Worried Child Recognizing Anxiety in Children and Helping Them Heal**, Hunter House Inc., Minnesota, 2004. s. 72-73.

⁸⁸ Berns, M. R., **Child, Family, School, Community, Socialization and Support**, s. 83-84.

söylemişlerdir.⁸⁹ Bunun sonucunda güven bunalımının tetiklediği kaygı, çocukların okul ve hayat başarılarını olumsuz etkilemek için görev başındadır.

3.3. Başarısızlık

Çocuk olumlu ve olumsuz duyguların nasıl ve nerede kullanılacağını evde anne babasından görerek öğrenir. Sevgi, sabırlı olma, acıma ve merhamet gibi duygular nasihatlerle anlatılacak nitelikler değildir. Çocuk bu duyguları zaman içinde ailede görerek geliştirir. Çocuk ailesinden sadece tatlı dil, güler yüz görerek büyümmez. Öfke, kızgınlık gibi insani özellikleri de aile içinde görerek, onların nasıl dizginlenebileceğini de öncelikle anne babasından öğrenmesi gerekir. Saldırganlığını kontrol edemeyen bir baba ya da öfke saçan bir anne, çocuğuna ölçülü olmayı öğretemez⁹⁰. Düzenli ve aile içi uyumun olduğu bir ailede çocuk, suçluluk olgusuna karşı ideal bir sigortaya sahip demektir. Bunun zıddına boşanma gibi nedenlerle toplumsal işlevini yitiren aile, çocuklarına karşı sorumluluk bilincini de kaybeder. Çocukların niçin suç işlediği araştırıldığında, hiçbir toplumsal koşulun suçlulukta bozuk aile düzeni kadar etkili olmadığı tespit edilmiştir⁹¹. Çünkü çocuğun bir kültür ortamı olarak aile içindeki gelişimi aynı zamanda bir eğitim sürecidir. Bu eğitim sürecinde çocuk, yaşam için gerekli olan bilgileri öğrendiği gibi, değerlerden müteşekkil bir karakteri de inşa ederek⁹² toplumla uyumlu hale gelir.

Boşanmada çocuklar da zarar görmeye meyillidir. Çocukların boşanmaya adaptasyonu finansal işleyişi de kapsayan birçok faktöre dayanabilir. Bununla beraber, boşanan ailelerin çocukları okulda daha kötü durumlara ve çoğunlukla madde istismarının dâhil olduğu davranışsal problemlere sahip olmaya daha fazla meyillidirler. Boşanma en iyi koşullarda bile çocuklar için zordur ve evlilikle alakalı sorunlar ve çatışmalar ebeveyn

⁸⁹ Jaynes, W., *Divorce, Family Structure and The Academic Success of Children*, Routledge, New York, 2012. s. 21.

⁹⁰ Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 146.

⁹¹ Hökelekli, Hayati, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011. s. 284.

⁹² Hökelekli, Hayati, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 284.

- çocuk ilişkisine yansıdığı zaman daha da kötüleşir. Eşler arasındaki anlaşmazlık kolayca ebeveynlik kalitesinde düşüşe sebep olarak⁹³ çocukların başarılarına olumsuz etkilerde bulunur.

Boşanmayı takiben çocuklar mı yoksa yetişkinler mi daha çok acı çeker? Boşanmada herkes acı çeker. Fakat çocuklar henüz hayatlarının gelişme dönemlerinde oldukları için, daha kapsamlı zarar görmeye açıktırlar. Çocuklar aileleriyle daha güvenli bağlar oluşturmak, davranışlarını kontrol etmeyi öğrenmek, akran ilişkilerini geliştirmek ve okulda başarılı olmak zorundadırlar. Bunların hepsi, gelecekte tatmin edici bir evlilik hayatı kurmaları ve iş bulmaları gerektiğinde, yetişkin yaşamına gerekli olan girişi oluşturacaktır.⁹⁴

Boşanma ve yeniden evlenme olayları, geniş ailelerin dinamik ilişkileri ve uyum kapasiteleri üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir. Bu tür olaylar, hassaslık ve esnekliğe meydan okuyan bir dizi özel geçiş dönemlerini oluşturur. Aynı zamanda yeni ve zengin ilişkileri de doğurur. Boşanma sürecinde çocuklar öfke, reddedilme korkusu, sadakat çatışmaları ve sarılmış bir kimlik duygusu yaşarlar. Bu durum, boşanmaya ve güçlü bir akrabalık ağına rağmen, istikrarlı bir şekilde ebeveynlerin çocukların hayatında olması gerektiğini ciddi olarak destekler. Boşanma, çocukluk dönemlerine özgü rollerin ve ilişkilerin gelişimine ciddi bir şekilde zarar verebilir. Wallerstein ve Kelly (1976), "boşanma, aile dışında yani sosyal çevrede çocuğun gelişen dikkatini ve bunu sürdürme özgürlüğünü ister istemez etkiliyor" demektedir. Bu durum, sosyal çevredeki ilişkilerin sayısını ve kalitesini azaltmakta ve çocukları akademik başarıdan uzaklaştırmaktadır. Özellikle ergenlik sırasında boşanma durumu çocuğun ebeveyniyle olan bağlarının azalmasına da neden olmaktadır. Böyle bir durumda, ergen uygun olmayan bir bağımlılık durumuna girer veya sahte-özerklik hissederek yanlış tercihlerde bulunur.⁹⁵

Boşanma üzerine yapılan araştırmalar, boşanmanın hem anne baba hem de çocuklar üzerinde uzun süreli etkileri olduğunu göstermektedir.

---

⁹³ Nevid, S. J., **Psychology: Concepts and Applications**, s. 386.

⁹⁴ Gaulier, B., Margerum, J., Price, A. J. and Windell, J., **Defusing The High-Conflict Divorce**, s. 11.

⁹⁵ Duffy, M., "Divorce and The Dynamics of The Family Kinship System", **Impact of Divorce on The Extended Family**, Ed. E.O. Fisher, (pp. 3-18), The Haworth Press, New York, 1982. s. 13-17.

Bu durum yetişkinlikte de devam etmekte ve anne babası ayrılan kişi kendisi evlenme ile ilgili adımlar attığında bu etkiler tavan yapmaktadır. Bu etkilerin bir başka yansıması ise boşanma sürecine şahit olan çocuklar anne baba olduklarında, aile ilişkilerinde bu etkinin hala gözlenmesidir.⁹⁶

Boşanmanın neden olduğu travma, aile üyelerinin her birini belirli bir ölçüye kadar etkilemektedir. Boşanmanın çocuklara getirdiği büyük bir zorluk da onların o zamana kadar bildiği, aile yaşamındaki dramatik değişikliktir. Çocukların bu durumda karşılaştığı çeşitli sorunlar vardır: ekonomik durumdaki değişiklikler, giden anne veya babanın ziyaretleri ve yokluğunun hissedilmesi, anne ve babayla uyum süreci, yaşadığı yerin değişmesi, yaşamlarının neden değiştiğini anlamaya çalışmaları, nasıl karşı koyacaklarını bilemedikleri olumsuz duygular ve bu tür koşulların neden olduğu sosyal değişiklikler. Bu ve buna benzer diğer sorunlar, çocukların okul etkinlikleri üzerinde de etkileri olacağı ciddi uyum sorunlarına yol açacak ve bu durum çocukların başarısını olumsuz etkileyecektir. Çocuklar okula kızgın, üzgün, kafası karışık ve odaklanmamış bir halde geldiklerinde, okuldaki verimliliği zarar görecektir.⁹⁷

Çocukların olumlu sosyal davranışları, anne babanın ve öğretmenlerin büyük etkisi altındadır. Doğru koşullar altında çocuklar, büyüklerce ortaya konmuş fedakârca davranışları benimserler⁹⁸. Okul, aile ve çocuk arasında mükemmel bir etki ve sorumluluk ilişkisi vardır. Çocuğun davranış ve tutumları öncelikle anne babanın tutumları, inançları ve yaşam düzeyini yansıtır ve çocuğun benlik kavramının oluşmasına katkı sağlar⁹⁹. Çocuklar anne babalarını dünyanın en önemli ve kudretli insanları olarak görürler. Anne babaların çocuklarını kabul edip, sevip desteklemesi, kimsenin yapamayacağı kadar onları mutlu ve yaşamlarında doyumlu kılar. Aile mutlu olursa genelde çocuklarda mutlu olmaktadır. Bunun neticesinde topluma mutlu ve başarılı bireyler yetişecektir¹⁰⁰. Kendi aralarında mutlu olamayan ve anlaşılamayan eşlerin, insanlık adına elbirliğiyle çalışabilecek ve anlaşabilecek bireyler yetiştirmeleri ise zordur.

⁹⁶ Foxman, P., **The Worried Child Recognizing Anxiety in Children and Helping Them Heal**, s. 71-73.

⁹⁷ Bernstein, E., **Middle School and The Age of Adjustment**, s. 125.

⁹⁸ Mitchell, P., **The Psychology of Childhood**, The Falmer Press, London, 1992. s. 148.

⁹⁹ Whirter, Jeff MC. ve Voltan-Acar, Nilüfer, **Çocukla İletişim**, MEB Yay., İst., 2005, s. 7.

¹⁰⁰ Doğan, Süleyman, **Mutlu Aile Mutlu Çocuk**, Selis kitaplar, İstanbul, 2003, s. 156-173.

Sonuç:

Gelinen noktada, büyük bir aile olan, yeryüzünde yaşayan insanların tamamı dünyayı anlamlı hale getirmek için çabalamaktadır. Dünyayı oluşturan toplumlar, toplumu oluşturan aileler, aileleri oluşturan ise anne baba ve çocuklardır. Dünyanın huzurlu ve mutlu olabilmesi, toplumun en küçük birimi olan anne baba ve çocukların huzurlu ve mutlu olmalarına bağlıdır. Bu mantıksal çıkarımın doğruluğu kesin olmakla birlikte bugün dünyada, özellikle Batı ülkelerinde boşanma oranının %50'yi geçmiş olması ciddi bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu ve bu sorununun çözümüne emek harcamamız gerektiğini göstermektedir.

İnsanın huzurlu ve mutlu olması, yaşadığı çevre ve insanlarla arasındaki ilişkinin düzenli ve sağlıklı olmasına bağlıdır. Toplumun en temel birimi olan ailede eşler arasındaki ilişkinin sağlığı, öncelikle anne babanın sonrasında ise çocukların ve çevrenin "Yaşam Sevinci"ni tatmalarının garantisi gibidir. Fakat boşanma olgusu, psikolojik ve fiziksel olarak aileleri parçalamakta, çocukların çevreye ve değerlere adaptasyonunu sarsmakta ve bunalımlı bir topluma temel hazırlamaktadır. Çünkü boşanma sürecinde yaşanan olumsuzluklar (aldatma, alkol bağımlılığı, ilgisizlik, aşağılanma, şiddet, ekonomik sebepler, tartışmalar... gibi) eşler arası güveni sarsmakta ve yaşam sevincini alıp götürmektedir. Psikolojisi bozulmuş ve depresyon semptomlarına maruz kalmış bir anne ve babanın çocuklarına normal bir anne baba gibi davranması ve onlarla ilgilenmesi pek mümkün görünmemektedir. Bunun sonucu olarak toplum; ihmal edilmiş, ilgilenilmemiş, güven duygusu zedelenmiş, suça itilmiş veya sürüklenmiş, kaygı düzeyi oldukça yüksek olan hastalıklı ve sarsılmış bireylerle (çocuklarla) karşı karşıya kalmaktadır.

"Aileyi ve çocukları derinden sarsan boşanma salgını nasıl durdurulabilir?" sorusunun cevabı manevi değerlerde aranmalıdır. İslam dini boşanma olgusuna sıcak bakmamakla birlikte yasaklama yoluna da gitmemiştir. Çünkü zaruri durumlarda boşanma bir gerekliliktir. Fakat maneviyat boşluğundan ileri gelen, hiçbir geçerli sebep yokken boşanmaya meyletmek, toplum için ve özellikle küçük çocukların korunması için tasvip edilmemiştir. Din, aileye değer atfederek kutsamakta, aile değerlerinin önemini vurgulayarak şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirmektedir. Yapılan araştırmalarda, dini değerlere daha fazla önem veren toplumlarda boşanma oranlarının daha düşük çıktığı tespit edilmiştir.

Aynı çalışmalarda aldatma, alkol tüketimi ve aileyi ihmal boşanmalarda en büyük sebep olarak gösterilmektedir. Bu durumlar ise İslam dininin ve genelde dinlerin tasvip etmediği hususlardır. Boşanma sebeplerinden en büyük paya sahip olan hususların din tarafından kabul görmemesi, dini değerlere sahip kişilerden oluşan toplumlarda boşanma oranlarının daha az olduğunu ve olacağını tasdikler niteliktedir.

Toplumu oluşturan aile yapısı, boşanma nedeniyle hızlı bir değişim yaşamaktadır. Bu değişimde en büyük etkilenme anne baba ve çocuklarda görülmektedir. Boşanma sürecinde yaşanan, eşler arasındaki sıkıntılı pozisyon, öncelikle kendi psikolojilerini ve yaşam koşullarını bozmakta sonrasında ise çocuklarda güven bunalımı kaygıya dönüşerek başarısızlık üzerine etkisini sürdürmektedir. Bu süreçte çocuğa manevi destek sağlamak, onu nispeten rahatlatacak, sıkıntısız ve problemsiz bir hayatın ahrette onu beklediğini öğreterek psikolojik olarak rahatlayabilecektir. Ayrıca bu süreçte çocukların, aile bağı güçlü olan en yakın akrabaları tarafından desteklenmesi, çocuklarda kısmi bir güven duygusu oluşturacaktır.

Gençlerin ve yetişkinlerin ahlaki davranışları büyüyen ve gelişen bir deneyimdir. Sosyal bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık çocuklar için olduğu kadar yetişkinler için de önemlidir. Çocukluğun entelektüel bağımlılığını, onları çok fazla denetimde tutarak veya yetişkinlerin ahlaki bağımsızlığının katılmasıyla değil¹⁰¹, aileden alacakları sevgi ve merhamet duygularıyla geliştirmek gerekir. İslam dini aile içi huzur ve mutluluğu zorunlu kılarak, boşanmaya mesafeli durmayı gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamberin ifadesiyle “*Kişi sevdiğiyle beraberdir*”¹⁰². O halde çocuğun en sevdiği kişiler anne babasıdır ve onlarla beraber olmalı ve aynı evde huzur içinde yaşamalıdır

Kaynakça

- Aleshire, O. D., “A Developmental Understanding of The School-Age Child”, **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, Ed. Andrew D. Lester, The Westminster Press, Pennsylvania, 1987.
- Beinenfield, F., **Helping Your Child Through Your Divorce**, Hunter House Inc., Publishers, Alameda, 1995.
- Berge, Andre, **Çocuktaki Kötü Huylar ve Düzeltilmesi**, Çev. N. Müren, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

¹⁰¹ Dewey, J., **Reconstruction in Philosophy**, The Beacon Press, Boston, 1962. s. 185.

¹⁰² Buhari, Edeb, 96; Ebu Davud, Edep, 122; Tirmizi, Zühhd, 50.

- Berns, M. R., **Child, Family, School, Community, Socialization and Support**, Ninth Edition, Wadsworth Cengage Learning, Belmont USA, 2013.
- Bernstein, E., **Middle School and The Age of Adjustment**, Greenwood, USA, 2002.
- Binbaşoğlu, Cavit, **Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları**, MEB Yayınları, İst., 2004, s.37-39.
- Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi**, C. 17, Akçağ Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- Carr, A., **Positive Psychology, The Science of Happiness and Human Strengths**, Routledge, New York, 2011.
- Chapman N. K., "What Children Need from Significant Adults", **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, Ed. Andrew D. Lester, The Westminster Press, Pennsylvania, 1987.
- Clarke - Steward, Alison and Brentino, Cornelia, **Divorce: Causes and Consequences**, Yale University Press, New Haven, 2006.
- Çamdibi, H. Mahmut, **Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi**, Çamlıca Yayınları, İst., 2011.
- Degarmo, S. D. and Forfatch S. M., "Contexts as Predictors of Changing Maternal Parenting Practices in Diverge Family Structures, A Social Interactional Perspective of Risk and Resilience", **Coping with Divorce, Single Parenting and Remarriage**, Ed. E. Mavis Hetherington, (pp. 227-250), Psychology Press, New York, 2009.
- Dewey, J., **Reconstruction in Philosophy**, The Beacon Press, Boston, 1962.
- Doğan, Süleyman, **Mutlu Aile Mutlu Çocuk**, Selis kitaplar, İstanbul, 2003.
- Duffy, M., "Divorce and The Dynamics of The Family Kinship System", **Impact of Divorce on The Extended Family**, Ed. E.O. Fisher, (pp. 3-18), The Haworth Press, NY, 1982.
- Fersahoğlu, Y., **İslam Eğitime Giriş**. İkinci Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fowler, J. W., **Stages of Faith**, A. Division of Harper Collins Publishers, New York, 1995.
- Foxman P., **The Worried Child Recognizing Anxiety in Children and Helping Them Heal**, Hunter House Inc., Minnesota, 2004.
- Fromm, Erich, **Sevme Sanatı**, (Çev: Işitan Gündüz), Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984.
- Gaulier, B., Margerum, J., Price, A. J. and Windell, J., **Defusing The High-Conflict Divorce**, Impact Publishers, California, 2007.
- Gibbons, H. J., **Children's Mental Health Problems and Services**, Congress of The U.S., Office of Technology Assessment, Naine Publishing, Washington, 1986.
- Gottlieb, D., **Listen to Me, Your Child and Your Divorce**, C. De Semrik, Tel Aviv, 2012.
- Hamerman, S. and Ludwin, S., "Emotional Abuse and Neglect", **Treatment of Child Abuse**, Ed. Robert M. Reece, The Johns Hopkins University Press, Maryland, 2000.
- Harvey, H. John and Fine, A. Mark, **Children of Divorce Stories of Loss and Growth**, Lawrance Erlbaum Associates Inc., New Jersey, 2008.
- Hökelekli, Hayati, **Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- Jeynes, W., **Divorce, Family Structure and The Academic Success of Children**, Routledge, New York, 2012.
- Jones, W. B., "The Ambivalent Spouse Syndrome", **The Divorce Process: A Handbook for Clinicians**, Ed. Craig A. Everett, (pp.57-67), The Haworth Press Inc., New York, 1987.
- Jung, Carl Gustav, **Two Essays on Analytical Psychology**, (Translated by R.F.C.Hull), Meridian Books, Seventh Printing, New York, 1968.
- Kılıç, Recep, **Ahlakın Dini Temelinin Önemi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara, 1991.

- Kochanska, G. And Aksan, N., Mother-Child Mutually Positive Effect, The Quality of Child Compliance to Request and Prohibitions, and Maternal Control as Correlates of Early Internalization, **Child Development**, 66: 236-254, 1995.
- Lippman, G. J. and Lewis, G. P., **Divorcing with Children**, Greenwood Publishing Group, London, 2008.
- Matlia, W. M., **The Psychology of Women**, Wadsworth Cengage Learning, Belmonth, 2012.
- Mitchell, P., **The Psychology of Childhood**, The Falmer Press, London, 1992.
- Nevid, S. J., **Psychology: Concepts and Applications**, Third Edition, Houghton Mifflin Company, Boston, 2009.
- Peterson, R. R., **Women, Work and Divorce**, State University of NY Press, Albany, 1989.
- Pope, C., **Bebeğin Aylık Gelişimi**, 2. Basım, (Çev; Bülent Pancarcı), Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996.
- Price, P. M., **Divorce and The Special Needs Child: A Guide for Parents**, Jessica Kingsley Publishers, London, 2010.
- Root, A., **The Children of Divorce**, Green Press, USA, 2010.
- Russell, Bertrand, **Eğitim Üzerine**, Say Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sahler, Z. J. O., "Understanding and Caring for The Child in Crisis", **When Children Suffer: A Sourcebook for Ministry with Children in Crisis**, Ed. Andrew D. Lester, The Westminster Press, Pennsylvania, 1987.
- Salts, J. C., "Divorce Stage Theory and Therapy: Therapeutic Implications Throughout The Divorcing Process", **Divorce Therapy**, Ed. Douglas H. Sprenkle, (pp.13-26), The Haworth Press, New York, 1985.
- Sandler, N. I, Brave S. and Gensheimer L., "Stress, Theory, Research and Action", **Handbook of Community Psychology**, Ed. J. Rappaport and E. Seidman, (pp. 187-214), Kluwer Academic Plenum Publishers, New York, 2000.
- Sargın, N., **Çocuklarda Ruh Sağlığı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Saygılı, Sefa, **Ruhen ve Bedenen Sağlıklı Çocuk Yetiştirmek**, Hayat Yay., İstanbul, 2005.
- Snyder, J., "Loss: Divorce, Seperation and Bereavement", **Clinical Child Psychiatry**, Ed. M. W. Klykylo and J. Kay, Third Edition, Wiley- Blackwell, West Sussex, 2012.
- Spain, B. K., **Family Diversty: A Quantitative Study of The Impact of Divorce and Family Structure on The Academic Performance of Collage Student**, Pro Quest, Umi Dissertations Publishing, Ann Arbor, 2008.
- Stekel, Wilhelm, **Bir Anneye Mektuplar**, (Çev: Ali Çankırılı), Timaş Yay., İstanbul, 2003.
- Tarhan, N., **Sen Ben ve Çocuklarımız**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tarhan, N., **Son Sığınak Aile**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Taşdan, Demet, **Okul, Aile ve Toplum İlişkilerinde Çocuk ve Şiddet**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2009.
- Tosun, C., **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Wallerstein, S. J. and Kelly, B. J., **Surviving The Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce**, Basic Book, New York, 2008.
- Wallinga, C. and Skeen, P., "Physical, Language, and Social- Emotional Development", **Handbook of Preschool Religious Education**, (pp. 30-58), Ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, 1988.
- Whirter, Jeff MC. ve Voltan-Acar, Nilüfer, **Çocukla İletişim**, MEB Yayınları, İstanbul, 2005.
- Williams, Joyce W. and Stith, Marjorie, **Middle Childhood Behavior and Development**, Macmillan Publishing Co.,Inc., London, 1974.

- Wolpe, D. J., **Teaching Your Children About God**, Harper Collins Publishers Inc., New York, 1995.
- Yavuzer, H., **Çocuk Eğitimi El Kitabı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Yavuzer, H., **Çocuk ve Suç**, Dokuzuncu Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Yıldız, M., **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlah. Vakfı Yay., İzmir, 2007.
- Yörükoğlu, Atalay, **Çocuk Ruh Sağlığı**, 24. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul, 2000.